

SZILASI LÁSZLÓ:

KÉT SZOMSZÉDÚR A HÓDOLTSÁG IDEJÉBŐL

/II. Batthyány Ferenc és Mehemet beglerbég

levélváltása 1622-ben/^x

1. A dolgozatomban vizsgált irat, melyben Batthyány Ferenc 1622. február 24-én az akkor épp Budán tartózkodó Mehemet beglerbéget a kérésére elküldött Calendariumok és a kerestetett historias konju ügyében tájékoztatja, több irányból is új fényt vet a levélíró, a török és a levélben közvetítőként szereplő Bethlen Bethlehem/ Gábor fejedelem közötti, részben már ismert kapcsolatok mibenlétére és alakulására. Jelen közlés azonban csupán a szóban forgó könyvek azonosítására, illetve a feltételezett műnek a török-magyar kapcsolatok szempontjából fontosabbnak tartott részeinek kiemelésére tesz kísérletet.

2.1 A Calendariumra az anyag sajnálatos pusztulása miatt csupán egyetlen jelöltünk lehet. A Régi magyarországi nyomtatványok 2. kötete 1246. sz. alatt közli azt a jelenleg egyetlen példányban sem ismeretes, 1621 végére Kassán vagy Molerus, de még inkább Festus nyomdájában elkészült nyomtatványt, amely szóba jöhet, lévén, hogy egyéb, ebből az évből származó naptárt még utalásból sem ismerünk.

A "hadak járásakor" Batthyány könnyedén hozzájuthatott ahhoz a darabhoz, de az is elképzelhető, hogy esetleg saját nyomtatású művel van dolgunk.

2.2. "Az minemeő historias konjuat Ngod tőlönk keretet uolt, azt mi megh költök uolna, de Magjerul affele konjw nem

x A dolgozat hamarosan teljes terjedelemben is megjelenik. A szerző a levelet ennek során szándékozik közölni. / a szerk./

igen találtak köztünk kerestetek és azon leszek hogy meghöldgjem."

A levélnek e számunkra döntő fontosságú mondata olvasatom szerint a következő információkat tartalmazza:

1. A kért munka: történeti, történetírói könyv lehetett, nem pedig irodalmi alkotás, mivel a korban a "fikciós historia" fogalma alá tartozó műfajokat, az átfedést elkerülendő, összetett szavakkal vagy jelzős szerkezetekkel nevezték meg, mint pl. históriás ének, históriás énekes könyv, bibliai história, széphistória.

2. A munkának volt idegen nyelvű változata. /Magjerul...nem igen találtak köztünk/

3. Fordítása magyar nyelven elérhető. /kerestetek és azon leszek hogy meghöldgjem/

Ha a felfedezni vélt információkat elfogadjuk és összegezzük, akkor az mondható, hogy egy eredetileg idegen nyelven írott, de fordításban is létező történeti munkával van dolgunk, 1622-ben pedig egyetlen ilyen könyv létezett: az 1575-ös Heltai-féle Bonfini-fordítás.

3. A legmeggondolkodtatóbb kérdés azonban mégis az, hogy mit olvashat a címzett /ha egyáltalán valaha is megkapta a kért könyvet/ a szóban forgó műben magáról, saját történelmi szerepéről?

3.1. A reformáció történetírása /melynek alapműveiben Heltai német lévén a szokottnál tájékozottabb lehetett/ a töröknek a világrendben betöltött szerepéről a "Turca Dei flagellum" eszméjét vallotta. Eszerint a török Isten büntető akaratának végrehajtója, a Dániel -i jóslat /Dn 7/ szerinti 11., kis szarv, azaz a 4. birodalom utolsó eleme, akit - szerepének betöltése után -

maga Isten fog eltávolítani. A korabeli és a későbbi elnagyoltabb vélekedések szerint Luther tiltja a török elleni fegyveres harcot, mint felesleges és bűnös tevékenységet, s helyette az intenzívebb lelkiéletet javasolja. Valójában Luther véleménye a kérdésben az, hogy a társadalmi és lelki rendcsinálás után - Isten művét segítettő, Jézus dicsőséges második eljövételét meggyorsítandó - a török elleni harc, főként a világiak számára engedélyezett, sőt kifejezetten fontos, mivel ez az ellenség /az ördög teste/ akár le is győzhető.

3.2 Lássuk milyen módon jelentkezik ez a Batizira, Farkas Andrásra, Károly Gáspárra oly nagy hatást tevő gondolat Heltainál.

Heltai, sajátjának tekintett betoldásaiban mindig Luther alapos olvasójának bizonyul. A méltán leghíresebb, Bonfinitól független részben például, ezeket a szavakat adja a végrendelező Hunyadi János szájába: "El ne hadjátok a törekek ellen való hadakozást, hanem inkább véghözvigyétek. Eszt itéllyétek erősnek, állandónak, és dicsőségesnek lönni, ami megtarttya és megerősíti a tisztességet és az istenes vóltát. És úgy tarcsátok, hogy az igen kellemetes az Istennek... És ami éntőllem nem lehetett, tü óltsátok ki a török nevet, és aszt a dicsőséget meg nyerjétek magatoknak."

A legmagvasabb feltételezések és vélemények azonban nem itt hanem a Vitéz János által kinyilatkoztatott jóslatban találhatók. Heltainak, egyelőre nem tudjuk milyen forrásból, tudomása volt arról, hogy Vitéz /az itáliai studiók gyakorlatát követve, Filarete/1400-1469/ "Irattato di Architettura" című művének a fejedelmi paloták belső díszítéseire vonatkozó előírásait megtartva/ az esztergomi érseki palota falain megfestette a

Szibillákat és a magyar királyok arcképcsarnokát. Stephan Gerlach 1573-ban arról tudósít, hogy a budai királyi palotában látta a magyar királyok ábrázolásait /"Die ungarische Könige schön aussgehauen"/. Vitéz János tehát a budaihoz hasonló, az olasz művészetben gyakori "uomini famosi" /híres emberek/ sorozatot valóban elkészíttette az 1460-as évek végén, nem Heltai kitárlált példabeszéde ez a részlet. Az azonban feltételezhetőnek látszik, hogy Bonfini fordítója bizonyos tényleg létező ábrázolásokat, talán a Filatere szerint szintén kötelező erény - ábrázolásokat azonosította tévesen a Mátyás utáni magyar királyokkal.

Heltai szerint ugyanis Vitéz Mátyás után is "megiratott egynehány ablakot", szám szerint négyet.

1. "Az első ablakban Mátyás király után iratta vala egy király képét, mintha egy király ülne egy zsedcel székbe behunt szömekkel, ki szunnadoznék, és kevés dolgot viselne az országnak dolgaira." /Dobzse László/

2. "A másik ablakon iratott vala egy király képét, és annak lábai alatt tüzet irtanak vala, mely környül embereket sitnek vala nyársakon" /II. Lajos: ikonográfiai tévedés az ikonográfiai tévedésben: Heltai szerint a Dózsa-féle parasztfelkelés leverése "szegény Lajos király" uralkodása alatt történt./

3. "A harmadik ablakra iratott vala két mezitelen embert, kik küsszedenek vala az magyari koronáért, mellyet az ő lábok alá megirtanak vala." /Szapolyai és I.Ferdinánd/

4. "A negyedik ablakba iratott vala egy haragos oroszlánképet; melly a földön fekszik vala, és két első lábának körmeiben tart vala egy koronás patyolatot. /Evvel a képpel azt jelen-

tené, hogy a török császár fogná elfoglalni az magyar királyi birodalomnak méltóságát, és hogy ~~asz~~ kezdené birnyi mindvégig./ Ez utóbbi képről azonban a lapszéli jegyzetben épp az ellenkező olvasatot találjuk: "Eszt is jedzethette, hogy egy hatalmas k/irály/ támadandó volna, ki végre elrontandó volna a török birodalmát."

Heltai tehát végigkövetve a magyar történelmet saját koráig mindvégig a belső viszonyokra, a felkészületlenségre helyezi a hangsúlyt, úgy vélem Luther szellemében, a végkifejletet illetően azonban bizonytalan. Egyrészt a török birodalom örökkévaló hatalmát hirdeti, másrészt viszont, a jegyzetben és a Kolonyia-jóslatban annak közeli pusztulását is.

3.3 Úgy vélem Heltai néhol nem csak a török kérdésben meglehetősen flexibilisen állást foglaló Luther, de Kálvin vélekedését is magáévá tehetta, aki tagadta a translatio Imperii létét, az egyház történetének a világtörténetbe beszorítható voltát, a Dániel-i jövendölés Krisztus utáni érvényességét, és a nem Istenben fundáltatott birodalmak, így a török birodalom örökkévalóságát. Csak az utóbbi tétel magyarázhatja a citált Kolonyia-jóslat és a főszövegnek teljességgel ellentmondó jegyzet szerepét, még akkor is ha a főszöveg /a praedestinatora való helyenkénti utalásoktól eltekintve/ elsősorban valóban Luther nyomait viseli magán. Mindez, Heltai változatos és állandó hitbeli fejlődését tekintve, - nem meglepetés.

4. Azt, hogy Mehemet beglerbég meglepetése mekkora lehetett, amikor Heltainak a török jövendőt helyenként egészen sötétre festő sorait elolvasta - nem tudhatjuk. Tudjuk viszont, Laskai Sándor közléséből, hogy utódai /a valószínűleg tényleg nagy meg rázkódtatást okozó szövegrészek ellenére/ a későbbiekben is ér-

deklődőnek mutatkoztak a magyarság múltját és saját jövődjüket illetően, éppen a magyar Bonfiniuson keresztül.

Laskai Sándor 1640 szeptember 13-i, Kis Komáromban keltezett levelében arról tájékoztatja Batthyány Ferenc fiát, Batthyány Adámot, hogy "a mohácsi szandzsák bég 18 lovassal maga folyó kocsin ülven Vid Benedekhez jött Laskó várába..., hogy Benedék vram az Magyar Bonfiniust törökwl tolmácsolná neki, mivel maga az bék nem igön magyar."

5. A levél elemzése, /ezúttal a középpontba állított kérdést lehetőségessé tevő vizsgálata nélkül, /és a tartalmi értelmezésre tett javaslatok - a visszavehetőnek látszó későbbi, szintén nagyon izgalmas adat bevonásával együtt is - esetleg támadható együttest alkotnak. Ám szándékunk szerint nem is kívántunk mást tenni, mint egy konkrét emléket élesebb fénybe állítva érdeklődést kelteni a hódoltság-kori török-magyar kapcsolatok egy - mint láttuk - létező, de eddig kellően meg nem vizsgált szálának kutatása iránt, hivatkozva a Heltai által vallott, de már a korban elfelejtett igazságra: "A török - nem bolond."

A dolgozat 1987-ben az OTDK Kultúr- és Művészettörténeti szekciójában indult.